

Небојша Антешевић, маг. инж. арх., маг. прим. умет., истраживач сарадник
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија
ant.nebojsa@gmail.com

Мр **Горан М. Бабић**, дипл. инж. арх., руководиоц Библиотеке старих и ретких књига
Универзитет у Београду – Архитектонски факултет, Београд, Србија
gary@arh.bg.ac.rs

ПРИСТУП ИСТРАЖИВАЊИМА ГРАДИТЕЉСКОГ НАСЛЕЂА И УРБАНИСТИЧКИХ ЦЕЛИНА У РАДУ АРХИТЕКАТА ЗОРАНА Б. ПЕТРОВИЋА И БРАНИСЛАВА В. МИЛЕНКОВИЋА

Апстракт

У раду се анализира и научно валоризује методолошки приступ који су кроз истраживачку праксу заступали и развијали архитекти Зоран Б. Петровић (1925–2000) и др Бранислав В. Миленковић (1926–2020) у својим проучавањима градитељског наслеђа током педесетих и шездесетих година 20. века, на основу две студије случаја урбанистичких целина у Србији – старог градског ткива Призрена и просторне културно-историјске целине Косанчићев венац у Београду. Подстакнути деловањем свог професора а каснијег сарадника, академика Бранислава Којића, те вођени новим принципима и смерницама у заштити наслеђа утврђених почетком педесетих година, архитекти З. Петровић и Б. Миленковић били су укључени у прве пројекте истраживања аутентичних региона Југославије, а потом и других предела, места и историјских целина. Проучавали су их на себи својствен начин, полазећи од архитектонско-урбанистичких вредности и културног идентитета грађене средине, што је требало да буде основ за промишљање нових интервенција.

Кључне речи: Зоран Б. Петровић, Бранислав В. Миленковић, проучавање и заштита градитељског наслеђа, Призрен, Косанчићев венац у Београду

Nebojša Antešević, MSc in Architecture and Applied Arts, Research Associate
University of Belgrade – Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia
ant.nebojsa@gmail.com

Goran M. Babić, MSc in Architecture, Head of the Library of Old and Rare Books
University of Belgrade – Faculty of Architecture, Belgrade, Serbia
gary@arh.bg.ac.rs

AN APPROACH TO RESEARCHING ARCHITECTURAL HERITAGE AND URBAN AREAS DESIGNED BY ARCHITECTS ZORAN B. PETROVIĆ AND BRANISLAV V. MILENKOVIĆ

Abstract

The paper analyzes and scientifically valorizes the methodological approach advocated and developed by architects Zoran B. Petrović (1925–2000) and Dr Branislav V. Milenković (1926–2020) in their studies of architectural heritage during the 1950s and 1960s, on the basis of two case studies of urban areas in Serbia – the old urban tissue of Prizren, and the spatial cultural and historical quarter of Kosančićev Venac in Belgrade. Encouraged by the work of their professor and later associate, academician Branislav Kojić, and guided by new principles and guidelines in the protection of heritage established in the early 1950s, architects Z. Petrović and B. Milenković took part in the first research projects of authentic areas of Yugoslavia, and later on of landscapes, places and historical sites, which they explored in their own way, starting from architectural and urban values and cultural identity of the built environment, which were supposed to make the basis for considering new interventions.

Keywords: Zoran B. Petrović, Branislav V. Milenković, study and protection of architectural heritage, Prizren, Kosančićev Venac in Belgrade

Увод: успостављање службе заштите у ФНРЈ

Током периода реализације Првог петогодишњег плана развоја југословенске привреде, од 1947. до 1951. године, којим су биле предвиђене и разложене активности на обнови и изградњи индустрије и виталних привредних грана, у сфери културне политике се истовремено спроводи низ административних и организационих поступака на успостављању службе заштите споменика културе и дефинисању нових принципа у делокругу заштите. Оскудан правни оквир о заштити културних добара из међуратног периода, кроз неколико прописа (закони и уредбе), који су у извесној мери нормирали однос државе и појединца према културним и природним добрима, заменио је различите прописе који су се примењивали у Србији и на територијама под Аустроугарском управом (Словенија, Хрватска, Војводина, Босна и Херцеговина), пре формирања Краљевине СХС, потоње Југославије, и тиме уједначио начин поступања у погледу заштите споменичке баштине (археолошка налазишта, архитектонско наслеђе, национални паркови природе). За градитељско наслеђе су биле релевантне одредбе *Грађевинског закона* из 1931. године, којима је у ствари било обухваћено само утврђивање принципа чувања појединих грађевина и делова градова од историјског или уметничког значаја¹, као и прописивање обавезности да нове грађевине у улицама, на трговима и у деловима града проглашеним историјску значајним „морају бити тако пројектоване и изведене, да слика места или улице не изгуби ништа од своје историјске или уметничке вредности“². Одмах по окончању Другог светског рата, тачније 23. јула 1945. године, усвојен је *Закон о заштити споменика културе и природњачких реткости*, који је имао упориште у *Одлуци о заштити и чувању културних споменика и старина*, коју је у фебруару исте године донео Национални комитет ослобођења Југославије.³ Тај закон је потом уз мање измене и допуне прилагођен донетом Уставу ФНРЈ и усвојен 8. октобра 1946. године, под називом *Општи закон о заштити споменика културе и природних реткости*. Од тада делатност заштите споменика културе добија карактер јавне службе од општег друштвеног интереса.⁴

У наредним годинама су југословенске републике на основу тог кровног закона и специфичности својих подручја доносиле своје законе о заштити културног наслеђа (Босна и Херцеговина 1947, Србија, Македонија и Словенија 1948, Хрватска и Црна Гора 1949).⁵ У септембру 1950. године основан је *Савезни институт за заштиту споменика културе*, који је имао ингеренцију над републичким установама заштите.⁶ Служба заштите се на свом почетку суочила са бројним изазовима и потешкоћама, од појмовног одређења шта се сматра спомеником (наведени закон није дефинисао појам споменика, али је одредио основне категорије споменика – културно-историјски, уметнички и етнографски)⁷, преко појмовних и техничких питања конзервације, рестаурације и реконструкције, недостатка документације о објектима, због чега је, сматрало се, посебна пажња требало да буде посвећена проучавању архитектуре и историјског урбанизма на терену и кроз семинаре⁸, па до питања *демократскијих* принципа и метода рада у проучавању и заштити споменика културе који би имали утемељење у новим, научнијим, ширим и свеобухватнијим погледима и схватањима културе и кул-

---

турне баштине⁹. Стога је на Првом саветовању конзерватора Југославије, одржаном у Сплиту од 7. до 11. априла 1953. године, у први план дошло разматрање аспеката будућег приступа заштити непокретних споменика. У закључцима саветовања наводи се, између осталог, да се при већим захватима на архитектонским споменицима не сме приступити без озбиљне научне, техничке и уметничко-историјске претходне студије и без претходног систематског обрађеног стручног елабората, као основног плана за даље радове и интервенције.¹⁰

У ширем европском контексту шеста деценије је била значајна управо у домену проналажења нових приступа у заштити градитељског наслеђа, целина и ансамбала, и то нарочито на фону опсежне послератне обнове, која је с посебном пажњом била усмеравана на реконструкцију, рестаурацију и ревитализацију многих порушених и девастираних историјских споменика и урбанистичких целина. Искуства стицана током деценије обнове и истраживања преточена су касније у неколико међународних повеља и конвенција, тако да су заштита и очување архитектонске баштине током друге половине 20. века добили међународни правни оквир утемељен на општим начелима и утврђеним вредностима.¹¹ На Другом међународном конгресу архитеката и техничара историјских споменика, одржаном у Венецији 1964. године, усвојена је *Повеља о конзервацији и рестаурацији споменика и целина*, касније названа *Венецијанска повеља*, која је један од првих послератних међународних аката у домену заштите градитељског наслеђа, чији се значај огледа у томе што је делокруг очувања баштине проширен од појединачних споменика ка историјским градским и сеоским целинама и народној архитектури.¹² Стога је већ у првом члану те повеље дефинисано да „појам историјски споменик обухвата како изоловано остварење архитектуре, тако и урбано или рурално место (град или село), које преноси сведочанство једне посебне цивилизације, изразите еволуције или историјског догађаја“, те да се овај појам такође протеже и на скромна дела која су с временом стекла културно значење.¹³ Прве послератне институционалне активности у Југославији на пољу заштите градитељског наслеђа и залагања извесних прегалаца спремних да се свестрано посвете истраживачком раду и подстакну примену нових метода – сведоче о пионирском доприносу појединих југословенских архитеката новим и иновативним опредељењима у области заштите на међународном плану.

Истраживања аутентичних региона и историјских амбијенталних целина у Југославији: град Призрен и Косанчићев венац у Београду

Педесетих година 20. века јасније се дефинише однос према проучавању и валоризацији споменичке баштине. Наиме, теоријска полазишта у домену заштите доносе нове погледе на споменик културе, који се више није могао посматрати као изолован предмет¹⁴, независно од друштва и времена када је настао, од функције и значаја које је имао у том друштву и времену, током свог постојања¹⁵. Утврђивање нових начела у заштити водило је и новим истраживачким пројектима, чији је делокруг

обухватао шира подручја јединствених просторних и културних одлика. Пре него што је 1963. године установљен пројекат *Проучавање проблема заштите и регенерације културно-историјског наслеђа у оквиру региона*, којим су била обухваћена истраживања урбаних целина у Истри, Далмацији, Херцеговини и Боки Которској¹⁶, Савезни институт за заштиту споменика културе је деценију раније, на подстицај професора Бранислава Којића и директора Института Владе Маџарића, у своја прва истраживања Македоније и јужне Србије уврстио и град Призрен. Тада је већ започело проучавање културно-историјског наслеђа једне регије као комплексне целине у циљу да се целовитије утврде њени споменички потенцијали и њихови међусобни односи и вредности. У тим првим активностима Института, као његови спољни чланови, учествују тада млади архитекти Зоран Б. Петровић и Бранислав В. Миленковић, који су својим специфичним приступом и примењеном методом знатно допринели бољем разумевању градитељске и урбанистичке баштине. Своја искуства су стицали одласцима на стручне студентске екскурзије, укључивањем у научне кружоке на београдском Архитектонском факултету и суделовањем у теренским испитивањима која су водили наставници и сарадници Факултета Александар Дероко, Ђурађ Бошковић, Бранислав Којић и Јован Крунић. Иако су имали пуну слободу у избору метода рада, на основу литературе коришћене у њиховим радовима и разговора који су аутори овог рада током 2019. и почетком 2020. године водили са Браниславом Миленковићем, може се закључити да је њихово делање било на трагу научних принципа које су примењивали Јован Цвијић и његови сарадници, када су посредни истраживања предела и насеља, те поменути професори Архитектонског факултета, када је реч о градитељском наслеђу профане или сакралне провенијенције.

Петровића и Миленковића је професор Којић одабрао за сараднике пошто је у њима препознао креативне и професионалне потенцијале, посвећеност раду те развијену ликовну писменост и познавање принципа народног неимарства. И поред тога што су у будућој каријери имали различита професионална интересовања и педагошке ангажмане, посвећеност проучавању градитељског наслеђа, било за потребе заштите или у сврху архитектонских анализа ради испитивања развоја пројектантских идеја, била је чврста повезница дугогодишњег пријатељства Петровића и Миленковића. Зоранова стручна, а делом и научна интересовања усмерена ка заштити градитељског наслеђа исказана су кроз различите методе рада, превасходно кроз концепт заштите путем цртежа, за који је награђиван већим бројем различитих признања¹⁷, док се Бранислав Миленковић понајвише бавио научним радом, давши значајан допринос савременим проучавањима методологије и процеса пројектовања, нарочито простора стамбене намене, утемељеним у теоријским испитивањима програмских начела архитектуре и њеног односа према другим пољима у науци о простору¹⁸. Иако никада званично није био члан Друштва конзерватора Србије, Миленковићев допринос заштити културног наслеђа је разноврстан и изузетан, посебно имајући у виду научну и педагошку димензију његовог рада.¹⁹ Свестрано интересовање за проблематику заштите градитељског наслеђа утемељено у етичности и научној поткрепљености, али и дугогодишње пријатељство Бранислава Миленковића са Светиславом Вученовићем,

---

које потиче из ране младости, имало је за потврду Миленковићеву рецензију Вученовићеве књиге *Урбана и архитектонска конзервација*, у којој је сагледан развој савремене архитектонске и урбанистичке конзервације у Европи и свету, а за коју Миленковић наводи да представља незаобилазни и саставни део једне науке о простору.

Метод рада који су Петровић и Миленковић развили током своје заједничке сарадње огледа се у опсежном истраживању на терену, утврђивању архитектонско-урбанистичких чињеница о истраживаним целинама и објектима, анализирање културолошких аспеката и конципирање предлога за будућу заштиту и ревитализацију градитељског наслеђа. Настављајући традицију Михајла Валтровића и Драгутина Милутиновића у снимању и графичком документовању градитељског наслеђа, Петровић и Миленковић су својим јединственим цртачким вештинама прилежно приступали проучавању градитељских остварења и урбаних средина прошлости, истичући вредности ближих и даљих перспектива, ситуација и специфичних просторних проблема, како би у наредном кораку дошли до смерница значајних за нове интервенције. Утврђивању архитектонско-урбанистичких чињеница о истраживаним градским просторима кроз теренска испитивања претходиле су анализе релевантних извора и литературе како би се пројектни предлози свеобухватније презентовали. У својим истраживачким пројектима Петровић и Миленковић су уз прецизну елаборацију градитељских карактеристика урбаних целина истицали и њихове културолошке и идентитетске вредности, уз навођење основних предлога за очување у склопу осавремењавања животне средине града тако да се не наруше дух и интегритет места и амбијентална целовитост. Међу тим пројектима издваја се њихово ангажовање у проучавању старог градског језгра Призрена и ревитализацији културно-историјске амбијенталне целине Косанчићев венац у Београду. Уз Петровића и Миленковића, истраживачки тим који је неколико година испитивао карактеристике предела и насеља на Косову и Метохији чинили су и архитекти Јелисавета (Елза) Миленковић и Ранко Финдрик. Од 1954. године тим је током неколико година сваки летњи распуст користио за проучавање старе урбане структуре Призрена. Вишегодишња приврженост истраживањима аутентичних вредности градитељског наслеђа окупила је неколико истраживача у групу познату под називом *Мали урбанизам*, формирану при Урбанистичком заводу Београда, чији је иницијатор и руководилац био архитекта Богдан Богдановић.²⁰ Иако се група није дуго одржала, пошто није долазило до реализације предлаганих реконструктивних захвата у старој градској зони Београда, заснованих на малим интервенцијама често пресудним за формирање завршне физиономије града²¹, неколико таквих предлога, који нису били званични пројекти градских установа – представљају драгоцен материјал за разумевање приступа у сфери заштите градитељског наслеђа почетком седме деценије. Један од тих самоиницијативних радова представљала је и архитектонско-урбанистичка студија градске целине Косанчићев венац, коју су 1962. године израдили Петровић и Миленковић.²²

Активности на проучавању градитељске баштине обухватале су рекогносцирање терена, анализирање окружења и панорамских изгледа, мапирање саобраћајне и комуналне мреже, те детаљно снимање објеката на терену, од њихове структуре и

композиције, примењене конструкције и материјала, до унутрашње организације и опремања. Предмет анализе нису била само градитељска остварења већ и њихово уже и шире окружење. Уже окружење обухвата кућно, стамбено и привредно, дво-риште (окућницу), суседство (*мала* или *махала*), с припадајућим улицама и сокацима. Шире окружење представљају град и његови делови, карактеристични садржаји и архитектонски споменици, попут тврђава, сакралних објеката, палата и др. Процес спроведених истраживања је, поред рада на терену, обухватао и различите активности – почев од писања промотивних (научнопопуларних) приказа у штампи, научностручних радова у стручној периодици, монографских прегледа, реферата за научностручне скупове, јавних и факултетских предавања, преко организовања ликовних и стручних изложби до израде завршних елабората и студија о ревитализацији и заштити целина и појединачних објеката с циљем да буду основ за припрему нових урбанистичких планова или пројеката. Објављујући поједина запажања произашла из истраживања градитељског наслеђа широм Југославије, презентована кроз неколико тематских чланака (*Архитектонско-урбанистичко наслеђе у градовима Србије*²³, *Стара градска насеља у Југославији*²⁴, *Амбијент и атмосфера*²⁵), архитекта Петровић указује на јединствене културолошке и идентитетске вредности градитељске баштине – панорамски изгледи старих насеља, ликовни квалитети градитељских агломерација, спонтаност уличне мреже и начин савладавања терена, специфична атмосфера и амбијент. Да би се сачувала стара градска насеља од њиховог неминовног обнављања и одржавања, Петровић је сматрао да би у новим интервенцијама најисправније било сачувати *дух места* (*genius loci*), јер се управо у њему сустичу специфичности поднебља, градитељска традиција, карактеристике материјала и културолошка димензија атмосфере. Промислајући вредности историјских урбаних целина и архитектонске баштине у контексту њихове активне заштите и ревитализације, архитекта Зоран Петровић је током својих путовања по Европи крајем педесетих и почетком шездесетих година цртежом документовао и анализирао бројне аутентичне урбане ситуације и амбијенте у намери да потпуније разуме и сагледа простор, композицију, ликовност и атмосферу, али и да се инспирише за властита делања, па је тако призоре и амбијенте Косанчићевог венца, настале за потребе поменуто студије, касније поредио с амбијентима париског Монмартра. Слична искуства имао је и архитекта Миленковић, који је уз професора Милана Злоковића развијао интересовања за пропорције у класичној и народској архитектури.²⁶

У постављању оквира за истраживање Призрена, Петровић и Миленковић су пошли од сазнања да се претходним активностима у реконструкцијама насеља на Космету прилазило шематски с предодређеним концепцијама које нису могле да се спроведу и које су често водиле нарушавању постојећих физиономија. Сматрали су да разлог за то почива у недовољном проучавању постојећег стања и неадекватном сагледавању постојећих амбијентата као извора за даљи развој насеља. Да би могли извући практичне закључке значајне за очување и одрживо коришћење старих целина, нарочито ако би се радило о будућим новим захватима, овај двојац је полазио од тога да је неопходно открити све законитости и одређености постојећих

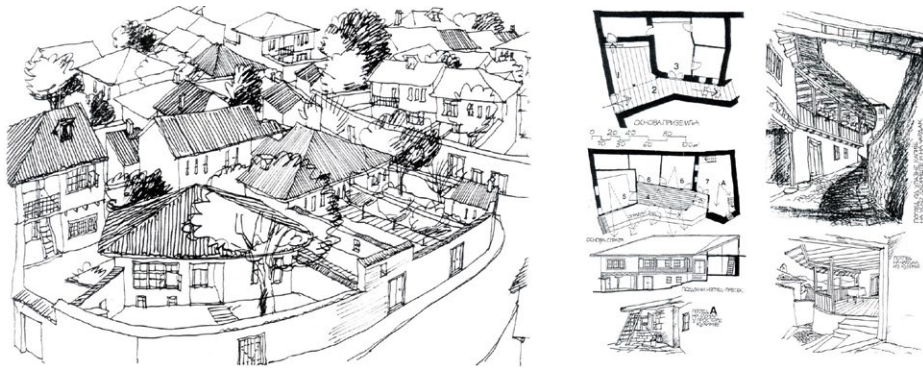

вредности у којима се испољавају главне одлике градитељских структура прошлости. Тежиште њиховог приступа огледало се у свеобухватној урбанистичкој и архитектонској анализи на основу које би се извлачили корисни закључци за њихов развој и исправне савремене интервенције. Значајно је напоменути да Петровић и Миленковић, као практични архитекти, током рада на валоризацији и проучавању архитектонско-урбанистичких вредности града Призрена нису заобишли питање његове савремене регулације, те су своје слободно време током боравка у њему искористили да на основу истраживачког материјала и сазнања на терену дају предлоге, које су потом представили у објављеној студији о проблемима регулације Призрена.²⁷ Истраживање старог градског језгра Призрена спроведено је кроз анализу издвојених архитектонско-урбанистичких вредности између којих постоје утврђени стандарди и одређена мерила – кућа, двориште, улица, вода, махала и силуета, док је архитектонско-урбанистичка студија за Косанчићев венац у Београду заснована на опсежној анализи вредности које тај простор града поседује и које је имао у прошлости, а како би се адекватно поткрепили предлози за његово очување – преглед историјских података и чињеница од значаја за урбанистички развој тог дела Београда, архитектонске вредности, културне манифестације и догађаји који су се одиграли у том делу града, као и ликовно-амбијенталне вредности и специфична атмосфера. У представљању резултата истраживања Призрена и Косанчићевог венца, аутори потцртавају питање стандарда у којем препознају *вољу једне скупине или друштва*, то јест материјални оквир друштва и суштину његовог бивствовања²⁸ (грађевинска искуства која су постала народни стандард). Иако су овде представљене урбане целине у потпуности физички и симболички различите, њих повезују одлике *духа места* и аутентична атмосфера која у њима влада. Њихове физичке и идентитетске карактеристике су одредиле и ближе методе истраживања и предлоге за будућу заштиту и ревитализацију које интегришу традиционална искуства са савременим стремљењима и начином живота карактеристичним за балканску културу и поднебље.

Проучавање Призрена је показало да његову урбану структуру углавном чине објекти мале архитектонске вредности, али да је њихов међусобни однос изразито вредан, јер произилази из функционалности и идеје простора која се развила као резултат једноставног решавања основних животних потреба.²⁹ Стога су аутори инсистирали на томе да је физичка структура потпуно у садејству с обичајним принципима и меморијом места, те би у том контексту требало сагледавати и оквире будућих савремених градитељских захвата. Призрен је био одраз процеса материјализовања суптилних сфера живота, где је обликовање било саздано у логичности ирационалног и инвенцији интуитивног, у бизарности конкретног и органском грађењу у апстракцијама структуралних склопова повезаних с природом³⁰, тако да су Петровић и Миленковић своја истраживања – за разлику од архитекте Бранка Максимовића, који је у то време такође био ангажован на истраживањима Призрена и чији су се резултати теренских проучавања заснивали на научностручним тумачењима сублимираним у писаном реферату³¹ – предочили кроз стручни елаборат опсежне графичке садржине, припремљен у складу с препорукама изнетим на сплитском саветовању, који обухвата

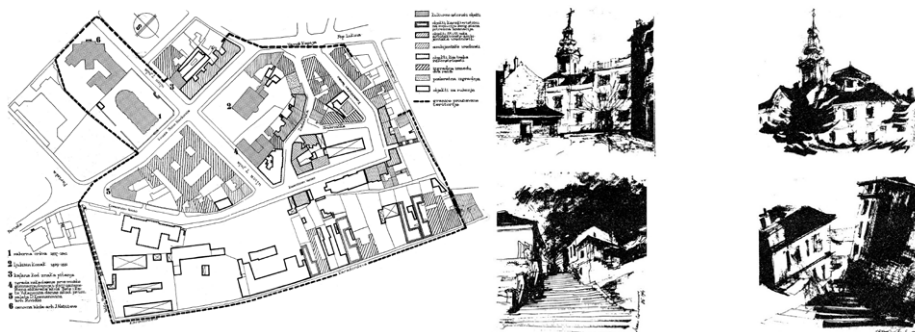

Слика 1 и 2. (лево) Куће и дворишта у равничарском делу Призрена; (десно) Позиција куће на парцели и њен однос према дворишту (извор: Петровић, З. и Миленковић, Б. „Призрен – град споменик – слика града“, ПЗЗСК Приштина – Лепосавић, 2006, 37, 51)

систематски анализирани урбанистичке аспекте, градитељске склопове и њихове различите обичајне стандарде.³² Такав истраживачки приступ је наишао на добар пријем у стручној јавности, након што су аутори резултате свог истраживања представили на саветовању одржаном у Сплиту 1962. године, под називом *Урбанизам и заштита споменика културе*. Када је наредне године отпочео поменути пројекат на проучавању проблема заштите у оквиру региона, Савезни институт је позвао уходани двојац да се као сарадници Института придруже акцији проучавања острва Хвара³³, па је током припрема на координацији рада прихваћен њихов предлог да се ангажују управо на испитивању сеоске архитектуре овог јадранског острва³⁴.

С друге пак стране, истраживању простора Косанчићевог венца претходило је конкурс за регулацију Савске падине³⁵ (ужа зона надомак Бранковог моста), из 1955. године, на којем је рад архитеката Мате Бајлона и Б. Миленковића награђен првом наградом³⁶. На конкурс је учествовао и Зоран Петровић у сарадњи с архитектами Миланом Палишашким и Слободаном Јањићем (четврта награда). Архитекта Никола Добровић, један од позваних учесника конкурса, награђен трећом наградом, залагао се за знатно радикалнији приступ, предлажући архитектонско-урбанистичку композицију великих размера која занемарује терен падине. Добровић у свом одговору на анкету о јавним споменицима, објављену те године у недељном листу *НИН*, паланачким схватањем назива несхватање савременог уређења паланки и великих градова које, по њему, треба да почне „одстрањењем постојећих ругоба и постепеним додавањем нових вредности“³⁷. У решењима која су са својим колегама понудили Петровић и Миленковић примењен је приступ према којем је простор Косанчићевог венца требало да се реконструише и активира у свеобухватном разумевању његове историје до би се постигао аутентични доживљај амбијента и атмосфере. Разматрајући питање како у Београду презентовати историју, Жељко Шкаламера наводи да вредности архитектонског наслеђа Београда нису „неприкосновене и у поређењима несумњиве“, па би баш због тога истраживањима његовог градитељског наслеђа ваљало приступити

Слика 3 и 4. (лево) Петровић, З., Миленковић, Б.: Мапа историјско-амбијенталне целине Косанчићев венац у Београду; (десно) Петровић, З.: Призори – амбијенти Косанчићевог венаца (извор: Архив библиотеке старих и ретких књига Архитектонског факултета у Београду, Заоставштина архитекте Зорана Б. Петровића)

другачије тако да се у истраживањима и вредновањима Београда пође од њега самог, то јест од истине коју је вековима таложио.³⁸ Историјски део града с низом културно-историјских споменика и амбијената (какав је Косанчићев венац), „самом старошћу и времешношћу изборио је себи право на емпиријску важност“, појашњава социолог Огњен Чалдаровић, и то кроз важност појединих амбијената који су „израсли из чистог темпоралитета“ који се показује „најјачим аргументом за стварање одговарајућег типа симболизације града“.³⁹ Идентитет једног града представља његову јединственост и посебност, по којима се разликује од других градова, исказаних у изворном квалитету уграђеном у непоновљиви процес градоградње, по којима препознајемо одређени урбани простор у његовој целовитости и континуитету.⁴⁰ Вођени тим ставовима, архитекти Петровић и Миленковић су развијали свој приступ проучавању градитељског наслеђа прошлости настојећи да проникну и документују идентитетске карактеристике старих урбаних целина и живота у њима.

Закључак: Заговорници очувања идентитета и меморије града

Групи архитеката старије генерације који су својим пионирским истраживањима допринели бољем разумевању профане и сакралне градитељске баштине простора Југославије (Бранислав Којић, Александар Дероко, Јурај Најдхарт, Маријан Мушић, Александар Фроденрајх, Мирко Миличић и др.), придружила се педесетих година 20. века нова генерација архитеката међу којима су се својим залагањем истакли Петровић и Миленковић, развијајући током наредних деценија властити приступ и методе утемељене у креативним потенцијалима и разумевању градитељских процеса у историји. На тај начин су били не само иновативни него су и антиципирани релевантност будућих усмерења у заштити градитељског наслеђа, као и актуелност тема које ће и у свету скренути пажњу на проблематику очувања идентитета града и његове слике

– предела (Кевин Линч – *Слика једног града*, Гордон Кулен – *Градски пејзаж*, Брент Бролин – *Архитектура у контексту*, Радован Делале – *Трагање за идентитетом града* [концепт *урбархитектуре*]). Њихов, у основи, холистички приступ проучавању и заштити градитељског наслеђа захтевао је висок ниво цртачких способности и запажања, посвећеност и истрајност, који су подразумевали дужи боравак на терену, помно бележење и анализирање затеченог стања у различитим размерама, пројекцијама и изгледима, па као такав, због своје тежине и свеобухватности, није наишао на ширу примену у активностима на проучавању наслеђа. Услед недостатка стручних кадрова у установама заштите, ангажовање спољњих сарадника у активностима на проучавању градитељског наслеђа, које је организовао Савезни, касније Југословенски институт за заштиту споменика културе, углавном делатника високошколских установа, попут Петровића и Миленковића с Архитектонског факултета у Београду – показало се значајним и за унапређење наставе архитектуре, посебно у домену изучавања заштите градитељског наслеђа и урбанистичко-архитектонског пројектовања у заштићеним целинама, јер су наставници имали не само властита искуства него су укључивали и студенте у истраживачке експедиције.

Напомене

- 1 Чланом 24. *Грађевинског закона* било је прописано да ће општина за свако поједино место у споразуму с надлежном влашћу за чување старина утврдити посебном уредбом који су делови града од историјског или уметничког значаја, као и које су старе грађевине које имају карактеристичне особине вредне да се одрже. За такве градове или варошице регулациони план и уредбу је одобравао министар грађевина. Видети у: *Грађевински закон, Службене новине Краљевине Југославије*, 16. јун 1931, бр. 133 – XLII, 924.
- 2 Члан 25. *Грађевинског закона*, 924.
- 3 Љубинковић, Р. Стање и проблеми заштитне службе у ФНРЈ, у: *Зборник заштите споменика културе*, књ. 1, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1950, 7–14.
- 4 Максимовић, М. Заштита споменика културе у условима новог Општег закона о заштити споменика културе, у: *Зборник заштите споменика културе*, књ. X, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1959, 27–37.
- 5 О правном оквиру заштите споменика културе в.: Brguljan, V. *Zaštita spomenika kulture u našem ustavnom i pravnom sistemu*, у: *Zaštita spomenika kulture u gradovima* (Savetovanje Stalne konferencije gradova Jugoslavije, Ohrid), Stalna konferencija gradova Jugoslavije, Beograd, 1967, 35–46.
- 6 Mađarić, V. Organizacija službe zaštite spomenika kulture u FNRJ, у: *Зборник заштите споменика културе*, књ. IV-V (1953–1954), Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1955, 9–14.
- 7 Каназаревећ, А. Проблеми правне заштите споменика културе у ФНРЈ, у: *Зборник заштите споменика културе*, књ. IV-V (1953–1954), Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1955, 15–25.
- 8 Мушић, М. Osvrt na probleme zaštitne službe u FNRJ, у: *Зборник заштите споменика културе Књига IV–V (1953–1954)*, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1955, 45–50.
- 9 Mađarić, *nav. delo*, 11, 13.
- 10 АЈ (Архив Југославије) – Фонд 218 (Југословенски институт за заштиту споменика културе) – Кутија 102: Закључци саветовања конзерватора Југославије у Сплиту 1953. године.

- 11 О правном оквиру заштите градитељског наслеђа у Европи и свету током 20. века, међународним организацијама у заштити споменика и предела, образовању архитеката конзерватора, успостављању и начину рада службе заштите, еволуцији доктрина и теорија у заштити градитељског наслеђа, целина и амбијената, те методологији истраживања и конзервације историјских споменика, видети: Вученовић, С. *Урбана и архитектонска конзервација. Том 1 : Свет – Европа*, Друштво конзерватора Србије, Београд, 2004.
- 12 О *Венецијанској повељи* и оснивању Међународног савета за споменике и предела (ИКОМОС), у: Вученовић, *нав. дело*, 149–151.
- 13 Вученовић, *нав. дело*, 53, 150.
- 14 Пример како су се на прагу шесте деценије описивали и презентовали споменици културе на простору Србије показује водич који су приредили службеници и сарадници Завода за заштиту и проучавање споменика културе НР Србије, видети: Панић-Суреп, М. (ур.) *Споменици културе*, Просвета, Београд, 1951.
- 15 Мађарић, V. Problemi valorizacije spomenika kulture, u: *Зборник заштите споменика културе*, књ. X, Савезни институт за заштиту споменика културе, Београд, 1959, 1–12.
- 16 АЈ-218-94: документација ЈИЗСК о организацији истраживања урбаних целина и споменичког наслеђа у регионима Југославије.
- 17 О стваралаштву Зорана Б. Петровића видети у: Вулетић, Н. и др. *Сеоска и стара градска насеља у делу Зорана Б. Петровића*: архитектонска и етнографска истраживања, Етнографски музеј, Београд, 1997; Babić, G. *Poetika grada u delu Zorana B. Petrovića*, Kulturni centar Beograda, Beograd, 1999.
- 18 Миленковићево вишегодишње бављење методологијом и процесом пројектовања с аспекта програмских и просторних начела, првобитно научно обрађено у докторској дисертацији одбрањеној на Архитектонском факултету у Београду 1977. године, сублимирано је у факултетски уџбеник и научностручни приручник под називом *Увод у архитектонску анализу 1* (изд. 1972, 1988, 1991, 2001) и *Увод у архитектонску анализу 2: compendium* (изд. 2001, 2009).
- 19 Осврт на дугогодишњи стручни, научни и педагошки рад др Бранислава Миленковића видети у: Бабић, Г. Посвета професору др Браниславу Миленковићу, *Гласник Друштва конзерватора Србије*, 2020, 44, 263–265.
- 20 Појашњавајући појам *мали урбанизам*, Богдановић наводи: „Између великог и малог урбанизма има извесних значајних разлика. Те разлике бележимо и онда кад упоређујемо области, а и онда када одређујемо методе. [...] мали урбанизам не спада у науку, а када бисмо га у науку убројили, оспорили бисмо му вероватно највећу вредност, а то је слобода фантазије и њене ћуди – и у идејама, и у закључцима а и у самом методу који до закључака доводи“, вид. у: Bogdanović, B. *Mali urbanizam*, Narodna prosvjeta, Sarajevo, 1958, 6.
- 21 Minić, O. Beograd u ovom broju, *Arhitektura urbanizam*, 1963, 21, 9–10.
- 22 Milenković, B., Petrović, Z. Kosančićev venac, *Arhitektura urbanizam*, 1963, 21, 24–29.
- 23 Petrović, Z. Arhitektonsko-urbanističko nasleđe u gradovima Srbije, *Arhitektura urbanizam*, 1967, 48, 6–15.
- 24 Petrović, Z. Stara gradska naselje u Jugoslaviji, *Izgradnja*, 1991, 12, 41–48.
- 25 Petrović, Z. Ambijent i atmosfera, u: *Spomenica profesora arhitekta Branislava Đ. Kojića*, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 1977, 50–67.
- 26 Миленковић, Б. Квадрат као елемент композиције, *Преглед архитектуре*, 1955–1956, 4–5, 128–134; Milenković, B. О композицији грчких храмова, *Arhitektura urbanizam*, 1962, 16, 44–46.
- 27 Milenković, B., Petrović, Z. Prizren – problemi regulacije, u: *Zbornik Arhitektonskog fakulteta Univerziteta*

- u Beogradu*, 1960, knj. 5, sv. 3; Milenković, B., Petrović, Z. Prizren, *Arhitektura urbanizam*, 1960, 2, 24–27; Петровић, З., Миленковић, Б. *Призрен – град споменик – слика града*, Покрајински завод за заштиту споменика културе, Приштина – Лепосавић, 2006.
- 28 Архив библиотеке старих и ретких књига Архитектонског факултета у Београду, Заоставштина архитекте Зорана Б. Петровића: Milenković, B., Petrović, Z., *Kosančićev venac: Arhitektonsko-urbanistička studija*, elaborat; Milenković, B., Petrović, Z. Архитектонско-урбанистичка студија. у: *Косанчићев венца*, Завод за заштиту споменика културе града Београда, Београд, 1979, 15–30.
- 29 Milenković i Petrović, *Prizren – problemi regulacije*, 11, 17.
- 30 Fehmiu, B. Prizren – remek delo nepoznatih majstora, *Arhitektura urbanizam*, 1970, 64–65, 118–123.
- 31 Maksimović, B. Funkcionalne i estetičke vrednosti životne sredine u staroj strukturi Prizrena, u: *Zbornik zaštite spomenika kulture*, knj. XXIV, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture, Beograd, 1974, 21–32; Максимовић, Б. Прерада западне еклектичне архитектуре у народној архитектури Призрена, *Преглед архитектуре*, 1955–1956, 4–5, 135–137.
- 32 Материјал који је настао током истраживања Призрена коришћен је за реконструкцију његовог ужег дела крајем шесте деценије 20. века и током седме деценије за израде регулационог плана и генералног урбанистичког плана којима је под окриљем Института за архитектуру и урбанизам НР Србије руководио професор Станко Мандић (Архив библиотеке старих и ретких књига Архитектонског факултета у Београду, Заоставштина архитекте Зорана Б. Петровића: IAUS, *Prizren i zaštita*, elaborat, 1950–1975).
- 33 АЈ-218-94: Допис Савезног института за заштиту споменика културе упућен архитектима З. Петровићу и Б. Миленковићу, број 90/98 од 27. јуна 1963. године, у којем се обавештавају о предузетим активностима на отпочињању акције проучавања Хвара.
- 34 О истраживању Хвара које су спроводили Б. Миленковић и З. Петровић видети у: Babić, G., Antešević, N. Crteži graditeljskog i kulturnog naslijeđa otoka Hvara arhitekta Zorana B. Petrovića, 1963.–1965., *Prostor*, 2017, 2/54, 372–387.
- 35 О урбанистичком развоју простора Савске падине у новијој историји, у: Dajč, H. *Savska padina – Tragovi urbanog razvoja Beograda (19. i 20. vek)*, HERAedu, Beograd, 2019.
- 36 Народни одбор града Београда је 31. децембра 1954. године расписао конкурс за идејно решење Савске падине у форми ужег, анонимног конкурса с правом учешћа позваних архитеката. Рок за предају радова био је 11. април 1955. Оцењивачки жири је конкурсне радове поделио у две групе: радови којима се предвиђа очување градског амбијента око Косанчићевог венца с минималним интервенцијама и радови који предлажу значајне захвате у урбаној структури тог дела града. На основу поднетих радова, жири је закључио да питање уређења и обликовања Савске падине није било довољно проучавано пре расписа конкурса тако да се није ни искристалисало једно начелно гледиште. О резултатима овог конкурса видети у: Из живота града Београда [Конкурс за идејно решење Савске падине], *Годишњак града Београда*, 1955, II, 576–579.
- 37 Добровић, Н. Анкета о споменицима, *НИН*, 7. август 1955, 10.
- 38 Škalamera, Ž. Kako u Beogradu prezentovati istoriju, *Arhitektura urbanizam*, 1970, 64–65, 32–33.
- 39 Čaldarović, O. *Simbolički grad*: nekoliko napomena o doživljavanju grada, *Filozofska istraživanja*, 1988, 25(2), 611–618.
- 40 Delalle, R. *Traganje za identitetom grada*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka, 1988, 103.